

8. Рожкова Ю.А. Громадянське суспільство і особистість: форми взаємодії: Автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.03 / Донецький нац. ун-т. – Д., 2009. – 20 с.

9. Воловик Г.В. Феномен цілісності людського життя // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2003. – Вип. 13.

10. Кудінов І.О. Стратегія життя особистості як фактор розвитку суспільства: Автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.03 / Запоріж. держ. ун-т. – Запоріжжя, 2004. – 16 с.

11. Осокіна Ю.С. Відповідальність соціального суб'єкта: філософський аналіз: Автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.03 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2007. – 17 с.

12. Алексенцева-Тімченко К.С. Соціальні умови формування успішної кар'єри: Автореф. дис... канд. соціол. наук: 22.00.04 / Гуманітарний ун-т «Запорізький ін-т держ. та муніципального управління». – Запоріжжя, 2007. – 24 с.

13. Прокопенко А.Л. Освіта як чинник соціальних змін (методологічний аспект): Автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.03 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2007. – 19 с.

14. Комаха Л.Г. Логіко-філософський аналіз поняття «дія»: Автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.06 / Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2005. – 18 с.

15. Воловик В.И. Введение в философию. Учебное пособие. – Запорожье: Просвіта, 1999. – 176 с.

16. Мегрелішвілі М.О. Буття людини як буття можливостей: соціально-філософський аналіз: Автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.03 / Запоріж. держ. ун-т. – Запоріжжя, 2004. – 17 с.

Костенко Н.В. Реализация социально-конструктивного мышления личности

Анализируется реализация социально-конструктивного мышления личности. Выделяются факторы формирования социально-конструктивного мышления личности. Определяется содержание понятийных конструкций «социально-конструктивное мышление личности» и «социально-деструктивное мышление личности».

Ключевые слова: личность, сознание, мышление, социально-конструктивное мышление, социально-деструктивное мышление, общество.

Kostenko, N.V. Realization of a social and constructive thinking of a person

Realization of a social and constructive thinking of a person are analyzed. The factors of formation of the social and constructive thinking of a person are highlighted. The core of such conceptual constructions as «a social and constructive thinking of a person» and «a social and destructive thinking of a person» is determined.

Key words: personality, perception, thinking, social and constructive thinking, social and destructive thinking, society.

УДК 316.42:364–783.4

Буяшенко В.В.

Громадянське суспільство і соціальне піклування

Здійснена спроба дослідження специфіки взаємодії «соціальне піклування – громадянське суспільство». Соціальне піклування аналізується в контексті розвитку громадянського суспільства. Громадянське суспільство визначається як основа розвитку соціального піклування, а соціальне піклування розглядається як партнер громадянського суспільства.

Ключові слова: громадянське суспільство, соціальне піклування.

Громадянське суспільство – це не тільки мислена конструкція, яка є відзеркаленням емпіричної даності, – це ще й важлива евристична модель сучасної соціально-гуманітарної думки. Використовуючи евристичні можливості цієї моделі спробуємо з'ясувати специфіку взаємодії «соціальне піклування – громадянське суспільство». Основу «громадянського суспільства» утворюють три нормативні складові: ринкова економіка; раціональна та егалітарна правосвідомість; визнання безумовності внутрішньої гідності усіх представників суспільства. Саме остання складова надає важливості та актуальності аналізу соціального піклування в контексті громадянського суспільства, оскільки рішення проблем громадянського суспільства: забезпечення гідних умов життя, можливостей для самореалізації усіх його представників та ін., – з необхідністю передбачає звернення до соціального піклування (як до партнера, який володіє певними технологіями, має людський ресурс та вже інституціалізовані форми своєї діяльності), а розвиток останньої, як свідчить історія, є найбільш адекватним у сталому громадянському суспільстві (яке через діяльність своїх інституцій здійснює підтримку соціального піклування).

Представники української соціально-гуманітарної думки (М.Вербовий, Р.Жангжого, А.Карась та ін.) вважають, що громадянське суспільство існує у двох основних та взаємопов'язаних вимірах: соціально-історичному та інституціональному (організаційному). Соціально-історичний вимір громадянського суспільства – це його історичний досвід існування в межах соціокультурного простору конкретної держави, який опосередковано задає основні параметри режиму функціонування політичної системи, визначає межі можливостей для дій основних учасників політичного процесу: окремих особистостей, груп, масоподібних формоутворень (класових, національно-етнічних, конфесійних, субрегіональних тощо). У взаємодії «соціальне піклування – громадянське суспільство» соціально-історичний вимір громадянського суспільства буде обумовлювати технологію здійснення соціального піклування і створювати попередню смислову характеристику соціокультурного простору в межах якого вона буде реалізовуватися.

Інституціонально-організаційний вимір громадянського суспільства – це система, яка проводить інформаційні потоки з низу в гору, тобто від суспільства до держави, вона підживлює легітимність політичного режиму, який виконує свої функції на підставі начебто постійно діючого суспільного договору. Інституційний вимір громадянського суспільства можна уявити як певну сукупність самодіяльних організацій неполітичного і політичного характеру, яка виражає інтереси різних сегментів суспільства, і, таким чином формує систему зворотних зв'язків. В цій ситуації соціальне піклування виступає опосередкованою ланкою у взаємодії «індивід-суспільство». Через свою максимальну наближеність до повсякденних структур життєдіяльності індивіда воно визначає найбільш важливі проблеми суспільства і намагається їх актуалізувати на рівні громади та держави, оскільки сьогодні через свою організаційну структуру та власні механізми діяльності вона забезпечує інтеграцію різних рівнів (місцевого, регіонального, державного) поляризованого громадянського суспільства.

Варто зазначити, що в вітчизняній науковій думці вже здійснені спроби аналізу проблеми взаємозалежності та взаємодії громадянського суспільства як продукту природно-історичного процесу еволюції світу та соціальної роботи як результату

раціональної діяльності держави [3]. Але нас цікавить не соціальна робота як сфера професійної діяльності, що має певні інституційні форми виразу на рівні держави, а саме соціальне піклування як механізм рішення соціальних проблем на рівні структур повсякденності, що відповідає необхідному рівню розвитку особистості в контексті світової спільноти, яка проривається на рівень інформаційної цивілізації.

Аналіз науково-дослідної літератури з проблем громадянського суспільства вражає диспропорційністю свого дослідження. Важко визначити дату застосування терміну «громадянське суспільство», можна лише встановити, що в тій чи іншій формі воно вже є вживаним в літературі європейського середньовіччя і нового часу. Так, Е.Блек [1] вважає, що елементи і цінності громадянського суспільства Європи такі, як: 1) вимога особистої безпеки; 2) свобода від зовнішнього домінування з будь-якої сторони; 3) принцип рівності усіх перед законом; 4) право на приватну власність; 5) право на приватне життя (privacy); 6) інститут договірних відносин поміж індивідами та індивідом і групою; 7) визнання індивідуальної різниці і повага до іншого, – сформувалися саме в цей час.

Перші розвідки щодо громадянського суспільства починаються у XVII–XIX ст. і пов'язані з іменами Г.В.Ф. Гегеля, К.Маркса, А.Фергюсона та ін. Здебільшого вони акцентують увагу на проблемах формування громадянського суспільства і тих очікуваннях, які повинні виправдатися в результаті його встановлення. За цими очікуваннями можна розглядати універсальну реакцію на проблеми переходу від традиційного типу співжиття, за яким стоять навички тисячоліть до нових, складних обривів свободи в суспільствах сучасного (громадянського) типу. Мислителі засвідчують, що загальний духовний та психологічний фон цих очікувань був скоріше спрямований на повернення до традиційних індивідуалізованих форм суспільного життя: до меншої свободи, до меншої відповідальності, до меншого ризику, – але до більшої усталеності та захищеності. Особливо гостро потребу в цьому відчувають найменш захищені верстви населення, що підштовхує їх до консолідації в рішенні своїх повсякденних проблем спочатку приватних, а згодом і суспільних та сприяє розвитку нових форм соціального піклування.

Громадянське суспільство, на думку Р.Дарендорфа [8], є одним з трьох китів (economic opportunity – civil society – political liberty), що фундаментують суспільство [7, с.3]. А.Селігмен [11] вважає, що громадянське суспільство є своєрідним результатом зростання процесу індивідуалізації у європейському суспільстві, а саме громадянське суспільство є спробою примирення, синтезування особистісного і суспільного. Ним виділяються декілька спроб поєднання індивіда і суспільства, що були реалізовані європейською культурою в історії свого становлення: 1) Бог, який навчає людей та прищеплює їм начала добра (протестантизм, Дж. Локк); 2) моральне почуття, яке «природно» поєднало людей (шотландські просвітники, Ф.Хатчесон, А.Фергюсон); 3) розум, який підкоряє почуття, «пристрасті» людей і допомагає їм зрозуміти, що досягнення особистої користі можливо лише тільки при повазі до прав та інтересів інших людей (більшість європейських просвітників); 4) ідея «невидимої руки», яка розрізнені егоїстичні прагнення суб'єктів ринку скеровує до позитивного в цілому результату суспільства (А.Сміт); 5) право, яке регулює діяльність різних індивідів та груп в суспільстві (І.Кант). Ці спроби неоднозначно сприймалися як в науковому середовищі так і самими людьми, але вони давали поштовх для подальшого усвідомлення сутності громадянського суспільства.

Тривалий час магістральну лінію дослідження сутності громадянського суспільства визначає співставлення складових взаємодій «держава – громадянське суспільство». Вона характеризується розмежуванням громадянського суспільства і держави та їх співвідношенням і представлена двома позиціями. Перша висвітлена в діяльності І.Бентама, Г.В.Ф. Гегеля, Ж.Сімонді. Згідно цієї позиції, громадянське суспільство – це сфера відокремлена від держави, де держава виступає більш високою сходячкою. Друга позиція репрезентована творчістю Дж.С. Міля, Т.Пейна, А.Токвіля, Т.Спенса, Т.Ходжскіна. Для них громадянське суспільство вище за державу, де остання розглядається як зло, що можна здолати через діяльність інститутів громадянського суспільства. Зазначені позиції в певній мірі є крайнощами, в них не беруться до уваги різні аспекти взаємодії суспільства і держави, хоча таке розмежування держави і громадянського суспільства як двох типів-ідеалів було евристично корисним для того часу. В реальному

житті держава і громадянське суспільство знаходяться у щільному взаємозв'язку. По-перше, генетично: у європейській історії громадянське суспільство і держава взаємно створювали одне одного. По-друге, вони завжди знаходились у взаємній кореляції.

Інший вектор дослідження громадянського суспільства – через широке і вузьке розуміння громадянського суспільства. У вузькому розумінні громадянське суспільство ґрунтується на цінностях особистої незалежності, забезпеченні прав людини, перш за все її власності (Ж.Ж. Руссо, К.Маркс). При цьому головними структуроутворюючими елементами громадянського суспільства виступають особистість і власність, які відповідають основним інтересам людини і породжують низку інших, похідних інтересів. Широке розуміння громадянського суспільства співвідносить його з колективістськими і груповими інтересами (Е.Блек). Це корпоративістська тенденція розуміння громадянського суспільства. Розмежування цих двох тенденцій також є певною крайністю, як свідчить історичний досвід західних суспільств, процес формування громадянського суспільства є взаємно переплетенням цих двох тенденцій.

Кінець XIX ст. початок XX ст. характеризуються процесами модернізації та вестернізації, що охоплюють практично увесь світ. Це приводить до того, що ідеї громадянського суспільства на певний час «зникають» з суспільної думки та з поля зору представників основних ідеологічних течій. У 80–х роках XX ст. це поняття знову перетворилося на «ключове слово інтелектуальних дискусій», виявилось, що не всі вкладають у нього однаковий зміст. Тому перед дослідниками постали завдання: 1) точніше окреслити нормативний зміст поняття «громадянське суспільство», визначити, що воно являє собою як ідеальний тип; 2) визначити його «межі», відокрепивши від інших суспільних феноменів – заради операціоналізації поняття та емпіричного дослідження явища; 3) вивчити моделі громадянського суспільства через з'ясування його спільних і відмінних рис в різних країнах. Ідеї громадянського суспільства набувають нової теоретичної і практичної сили.

Такий стан речей можна було б пояснити тим, що громадянське суспільство у більшості випадків, особливо в західноєвропейських країнах, стало звичним явищем повсякденності, але це не так. По-перше, історія свідчить, що громадянське суспільство – це не стаде утворення, воно еволюціонує і вектор цієї еволюції може бути як позитивним так і негативним (періоди бездіяльності громадянських інститутів, патерналізму держави). По-друге, деякі дослідники, наприклад Е.Геллнер, А.Селігмен, вважають, що громадянське суспільство – це один з етапів розвитку суспільства і що на зміну йому приходять «масове суспільство» індустріалізації. Справжнє громадянське суспільство існувало на Заході лише на раннійоіндустріальному етапі. По-третє, серйозною загрозою громадянському суспільству є процес глобалізації (такої думки дотримується Р.Дарендорф). Розповсюдження нових, «інформаційних» технологій та жорстка конкуренція на світовому ринку приводять до вимивання з виробництва значного контингенту найманої праці, до росту соціальної нерівності, до ослаблення національних суспільних організацій, які могли б протистояти цим дисбалансам. Маргіналізація частини населення означає, що люди стають «псевдогромадянами» (would-be citizens) [7, с.3–5]. Окреслені проблеми вимагали і вимагають свого подальшого вивчення і дослідження.

Актуалізація проблематики громадянського суспільства в західній науковій літературі починається в 70–х роках XX ст., вона була викликана ростом демократичного руху в світі. У багатьох західних країнах, що мають вже сформоване громадянське суспільство, відбувалися широкі дискусії, у центрі яких був пошук нових сфер життя, що вимагали певної демократизації навіть у країнах з усталеною демократією. Можна говорити про дві головні передумови цих дискусій. По-перше, процеси ускладнення соціумів, які розвивалися, їх внутрішня диференціація, автономізація у «світі». По-друге, активізація індивіда як особливого соціального суб'єкта, важливого елемента різних соціальних агрегатів і як наслідок все більш активного агента суспільного життя. Складний характер взаємодії індивіда і суспільства змушує останнього виступати у всій багатогранності його економічних, політичних, корпоративних, професійних і субкультурних зв'язків. Багатство цих зв'язків – зв'язків з іншими людьми! – допомагає особистості у самозахисті та формуванні своїх вимог, в обґрунтуванні своєї солідарності з іншими і довіри до них. Ці процеси спонукають до критичного переосмислення усього кола ідей і уявлень, що були пов'язані з поняттям «громадянське

суспільство». Про необхідність таких дій у своїх розвідках неодноразово наголошували Н.Боббіо, Ю.Габермас.

Ю.Габермасом був здійснений філософський аналіз становлення громадянського суспільства в перехідних суспільствах. Ним проаналізована специфіка структурних перетворень в сфері громадянського суспільної відкритості з двох сторін: як соціально-державних трансформацій, так і змін комунікативних структур через засоби масової інформації. Він вважає, що джерелом розладу в суспільстві є втручання – пасивне чи активне – системних медіумів у комунікативну царину життєвого світу. Для рішення конфліктних ситуацій в суспільстві Ю.Габермас пропонує варіант соціального компромісу як єдино можливий для «порозуміння» влади та громадськості. Нова модель отримує у мислителя назву «деліберативної політики» і дає змогу говорити про можливість здійснення більш-менш раціонального формування суспільної думки щодо актуальних, важливих для всіх членів суспільства проблем. Ю.Габермас вважає, що громадська думка, опрацьована демократичним методом і перетворена ним на комунікативну владу, може скеровувати в певних напрямках використання адміністративної влади.

Вагомий внесок у цю дискусію зробили у 1992 р. американські дослідники, які продовжували удосконалювати концепт деліберативної демократії Е.Арато та Дж. Коен. Вони модифікували зміст поняття «громадянське суспільство», розмежувавши громадянське суспільство як інститут (тобто, як його зрілу, інституціалізовану форму) і як рух (тобто, як початковий стадії його зародження, відродження, становлення). Іншим нововведенням було чітке розмежування сфер позадержавного суспільного життя на «економічне суспільство», «громадянське суспільство» та «політичне суспільство». Останнє положення, щоправда, було сприйняте науковою громадськістю неоднозначно. Російський вчений С.Перегулов доводить, що цього не можна робити, бо, маючи складну будову, громадянське суспільство «функціонує як цілісна структура, що взаємодіє з державою і як з інститутом, і як з уособленням порядку і правової культури» [10, с. 142].

Дж. Кін, Н.Л. Розенблюм, Ч.Тейлор та інші намагаються знайти пояснення змінам, які відбуваються в інститутах і функціях громадянського суспільства у зв'язку з розширенням соціальних функцій держави, окреслити нові способи його взаємодії з державними структурами. У цьому контексті цікавим є дослідження Р.Д. Патнама. Ним проаналізовано сучасні та історичні відмінності італійських регіонів з точки зору розвиненості цивільних громад та функціонування демократичних інститутів.

Елементи громадянського суспільства стають помітними в царській Росії з другої половини XIX ст., після реформ 60–х років і скасування кріпосного права. В російській науковій та суспільній думці проблема громадянського суспільства стала розроблятися головним чином представниками ліберального напрямку (П.І. Новгородцев, Є.М. Трубецький, С.Л. Франк, Б.М. Чичерин та ін.). Головним чином вони приділяли увагу правовим аспектам громадянського суспільства. Оригінальність їхньої думки полягає в тому, що вони роблять акцент не стільки на правах, скільки на обов'язках особистості перед суспільним цілим, яке залежить саме від солідарності та взаємодії особистостей. Після 1917 року паростки громадянського суспільства в Росії були начисто викоринені комуністичною владою і замінені сурогатами – однопартійною тоталітарною структурою. Процеси концентрації, тоталізації і централізації влади приводять за таких обставин до того, що суспільні функції і інтереси фактично монополізуються державою.

У сучасній науковій літературі пострадянського простору можна прослідкувати невідповідність поміж темою громадянського суспільства та її висвітленням в дослідженнях. Не дивлячись на те що, про громадянське суспільство написано багато в цій проблематиці залишається ще дуже багато дискусійного. В дослідженнях С.Перегулова ми зустрічаємо критику стереотипного уявлення про «неполітичний» характер громадянського суспільства, яке, виступає гальмом його становлення, оскільки обмежує зв'язок некомерційних організацій з партіями та державою. Н.Бондаренко [2], розглядає проблеми громадянського суспільства в контексті розвитку нерівності, яка виникає на ґрунті соціальної диференціації суспільства, обумовленої соціально-економічним розвитком сьогодення. Г.Варданянц [3], Р.Гергілов [5] аналізують проблему громадянського суспільства в контексті правового регулювання. Стверджуючи необхідність громадянського суспільства для подальшого суспільного поступу, науковці пострадянського

простору одноставно стверджують, що його формування є своєрідною реакцією на тотальність держави і результатом деєтатизації.

Основи розвитку громадянського суспільства на Україні закладаються в кінці XIX – на початку XX ст. в тій її частині, яка належала до Австрійської імперії. Остання саме тоді стала на шлях конституційного розвитку та надала рівні права народам, які входили до її складу. За умов дотримання владою Австрійської імперії принципів правової держави наприкінці XIX – на початку XX ст. відбувся злет громадянської свідомості і організованого громадянського життя українців Галичини. Він сприяв відродженню їх економічного та політичного життя, зростанню національної гідності і спростував упереджені твердження щодо нездатності українців до державного життя, єднання і громадянської поведінки. На іншій території України можна було говорити лише тільки про просвітанське вітлення ідей громадянського суспільства. Визначні українські вчені цього періоду Б.Кістяківський, М. Драгоманов, І.Франко, М.Шаповал присвячують свої твори теорії громад, громадянського життя і правової держави.

Зміни українського суспільства зробили вивчення проблем громадянського суспільства надзвичайно актуальним для вітчизняної філософської спільноти кінця 90–х років та початку XXI ст., про що свідчать дослідження М.Драч, А.Єрмоленка, А.Карася, А.Колодій, І.Кумкіна, В.Малахова та ін. В зазначених вище дослідженнях називаються основні функції громадянського суспільства: інтеграція соціуму; введення соціальних конфліктів у цивілізовані межі; продукування норм і цінностей, які згодом укріплять своєю санкцією політичну державу; створення середовища, де формується суспільно активний індивід проблем, які з ним пов'язані, виділені його основні сектори. Ці дослідження фіксують розуміння того, яке велике значення має становлення інститутів громадянського суспільства для політичної модернізації і демократизації України.

Для того, щоб використовувати поняття «громадянського суспільства» як інструмент для подальшого аналізу, спробуємо йому надати форму більш жорсткої теоретичної конструкції, зафіксувавши її основні параметри, іншими словами операціоналізуємо це поняття. Ця процедура дасть нам можливість критично оцінити ті трактовки поняття «громадянського суспільства», в яких воно жорстко пов'язується з уявленнями про політичну демократію, ринкову економіку, правовий устрій або певний тип особистості, або підмінюється ними.

Громадянське суспільство – це суспільство в якому існує і постійно розширюється сфера вільного волевиявлення, яке сприяє розкриттю внутрішнього потенціалу людей і досягається через систему інституцій і відносин, покликаних забезпечити умови для самореалізації окремих індивідів та їхніх об'єднань. Основні ознаки громадянського суспільства: 1) розчленованість соціального цілого на частини, відношення, види діяльності, які мають власну логіку відмінну від цілого; 2) індивід, який прагне стати особистістю, як особа одиниця соціуму і один з його суб'єктів; 3) суверенний індивід в якості первинної чи базової ланки соціуму в цілому і його різних формоутвореннях. Перші дві ознаки є необхідними і достатніми для того, щоб вважати цей соціум організованим за нормами громадянського суспільства. Третя ознака характеризує варіанти громадянського суспільства. Громадянське суспільство включає різні групи і спільноти: сім'ю, церкву, політичні партії, профспілки, асоціації за інтересами (бізнес-клуби та ін.), школи (приватні) та ін. Таким чином громадянське суспільство – це не штучний продукт створений дослідниками суспільного процесу, а реальність відтворена в теоретичному концепті, що вживається як інструмент її аналізу. Провідними рисами громадянського суспільства є самоорганізація, самодостатність, морфологічна цілісність, функціональна сталість, здатність до самовідтворення, певний рівень саморегуляції, свободи, толерантності, світоглядного плюралізму та демократичності, що обумовлюються рівнем загальною еволюційного розвитку світової спільноти взагалі. Об'єктивованою формою цієї смислової характеристики виступає соціум, під яким ми розуміємо тип соціальності, що існує як стійка спільність людей, котра характеризується єдністю природних, суспільно-виробничих, духовних та інших умов життєдіяльності, генетичним зв'язком поколінь, стабільністю соціальної організації, певною культурою.

Оскільки ми намагаємося з'ясувати наскільки громадянське суспільство створює умови для реалізації своїх функцій соціальним піклуванням, а соціальне піклування в свою чергу сприяє розвитку громадянського суспільства, спробуємо спочатку викласти власне уявлення про інституційно-організаційний вимір громадянського суспільства

в Україні. Реанімація громадянського суспільства в Україні припадає на фінальні роки ХХ ст., які для української держави характеризуються зміною парадигми соціального розвитку – від соціалізму до ринкового господарства. Цей процес був складним і неоднозначним, з одного боку, він вимагав налагодження механізму співпраці держави та бізнесу, з іншого, тривале нівелювання індивідуальної самодіяльності привело до втрати останнім впевненості у власні можливості і здібності, і, відповідно, до споживацького ставлення до держави і суспільних відносин в цілому. За таких обставин підґрунтям зміни для більшості пострадянських держав стала орієнтація на ринкову економіку, тому, як правило, будь-які державні програми наражалися на конфлікт ділових кіл з державою. На рівні повсякденних структур буття, внаслідок руйнації сталих структур, головним суб'єктом суспільної взаємодії стає деморалізована, розгублена, асоціальна людина (яку згодом назвуть представником «втраченого покоління»). Сталих структур дійсно громадянського суспільства пострадянські держави не мали, а розбалансованість суспільства була настільки великою, що важко було відразу визначити якісь стратегічні дії. За таких умов в Україні соціальне піклування існує виключно як громадська ініціатива (волонтерство) щодо рішення гострих проблем повсякденного суспільного життя. Спочатку його ініціатори орієнтувалися від будь-яких форм співпраці з державою (створювали різні фонди, осередки тощо за рахунок закордонних донорських організацій), особливо по тим питанням при рішенні яких неможливо було дійти консенсусу з державою (перше робоче місце для молоді, підтримка ВІЛ/СНІД інфікованих тощо). Форми роботи, які пропонувало соціальне піклування не вписувалися в жорстко регламентовані державні структури, що приводило до певної напруги.

Незважаючи на те, що деякі елементи громадянського суспільства існували в українському суспільстві і раніше, говорити про дійсний початок його формування ми можемо лише з моменту одержання Україною політичної незалежності. Становлення громадянського суспільства відбувається в унікальній історичній ситуації: занепад радянської моделі організації соціуму виражається у процесах його саморозпаду і саморуйнації. Сукупність цих процесів – як векторних, так і безвекторних і різновекторних – утворює ситуацію соціального хаосу. Ця ситуація хаосу, насичена нетрадиційним економічним і правовим змістом, одночасно ще й відчуває на собі вплив глобалізаційних змін. Починає руйнуватися виключно традиційна, ритуально зрегульована система міжгрупової взаємодії, виникає прагнення оволодіти якісно новим контекстом. Складність його опанування приводить до суспільного розладу. В першу чергу цей розлад проявив себе на рівні «фундаменту» громадянського суспільства – в галузі економіки, набагато раніше за ствердження української державності ще з кінця 70-х років, коли починає домінувати «планова анархія».

З другої половини 80-х років цей процес виходить за межі економіки на рівень політичних відносин, демонструючи нездатність влади приглушити опозиційні настрої. В соціальній сфері відбувається ерозія основних цінностей, які визначали легитимність партії–держави в очах радянського індивіда. В середині 90-х років зміни в радянському суспільстві почали усе більше впливати на процеси децентралізації в партійно–політичній системі, що сприяло процесу її вимушеної трансформації та самознищенню. На цьому ґрунті починає формуватися громадянське суспільство. Неоднозначність ситуації передбачає неминучість болючого, катастрофічного шляху, оскільки агенти громадянського суспільства залишалися в межах радянської суспільної свідомості, яка виключала непередбачувану індивідуальну активність та особистісну природу людини. Специфіка української демократії пов'язана з тим, що на неформальних рівнях основою політики виступає не емансипований індивід, а скоріше мала локальна спільнота. Симбіози, антагонізми, конфлікти, угоди, союзи, системи клієнтели та заступництва утворюють основні параметри мікро–політики України. Саме ці процеси визначають інституційно–організаційний вимір становлення українського громадянського суспільства, який представлений такими інститутами: добровільні громадські організації і громадські рухи, а також політичні партії; незалежні засобами масової інформації, що обслуговують громадські потреби та інтереси, формулюють і оприлюднюють громадську думку; громадська думка як соціальний інститут; у певному аспекті – вибори та референдуми, коли вони слугають засобом формування і виявлення громадської думки та захисту групових інтересів; залежні від громадськості елементи судової і

правоохоронної системи (як–то суди присяжних, народні міліцейські загони тощо); розподільчо–регулятивні інститути сучасної держави.

В хаотичній соціальній пустоті, яка утворилася, почали розгортатися в першу чергу ті процеси, завдяки яким старі структури намагалися пристосуватися до нових умов. Одночасно почали набирати силу процеси, які створювали нові соціальні основи (риннок), нові умови (багатопартійність), нових соціальних агентів – підприємців, середній клас, найманих працівників. У процесі постійної міграції поміж бізнесом, адміністрацією державного апарату та політичною сферою формувалося ядро влади. Утворення цієї малої олігархічної групи та концентрація в її руках економічної та політичної влади стає певним гальмом для розвитку суспільних економічних ініціатив. Застосовуючи важелі тиску на економіку – через податки, маніпуляцію витратними статтями бюджету, участь у конфліктах протидіючими групами власників та ін., держава намагалася спрямувати підприємницьку діяльність в русло своєї імпровізованої політики. Але такі засоби не могли забезпечити не стійкого приросту виробничого потенціалу, не ефективного його використання.

Згодом провідне місце в економіці починають займати корпорації, які змушені усе більше вступати у взаємовідносини з організаціями громадянського суспільства. Їх формування почалося з кінця 1993 р., коли українська влада зробила спробу вступити у взаємостосунки з промисловістю. Форсований перехід державної власності в приватні руки деформувалася підприємство, міцно зв'язав його з політикою чиновників, а лібералізація умов господарювання вивільнила нових власників від відповідальності за економічні результати їх діяльності. Консолідований капітал прагнув до захисту своїх інтересів спочатку через стратегію політичного патронажу, потім через партійно–політичну стратегію. Перша стратегія більш пасивна, коли місія захисту корпоративних інтересів покладалася на професійних політиків, друга – активна, коли представники ділових кіл самі почали ставати на шлях політичної експансії. Це час деформації українського суспільства та ускладнення його складності на тлі нової політико–економічної стратегії. Якщо в інституційному плані громадянське суспільство представляє собою мережу, переплетення добровільних незалежних асоціацій (організацій і слаборозвинутих рухів), об'єднань громадян, яка виражає їх різноманітні інтереси. Передбачається, що ці структури сприяють відстоюванню прав, самовиразу (самореалізації) і самодіяльності громадян, їх колективної участі в прийнятті і здійсненні рішень. То українське суспільство початку 90-х років з кожним кроком реалізації нової політико–економічної стратегії стало все більш атомізованим і аморфним, перетворюючись на українське «населення».

Взаємовідносини українських корпорацій з інституціями громадянського суспільства свідчать не тільки і не стільки про розширення поля публічних відносин, скільки про взаємопроникнення і взаємообумовленість. Така ситуація зумовлена перш за все підвищенням значимості людського капіталу і зміною пов'язаних з ним соціально–трудова відносин. Найбільш помітною подією у цьому процесі є народження суверенного автономного індивіда. Вихідним пунктом для його становлення стають два взаємопов'язаних процеси – руйнація «хомо советікус» та формування приватної особи. Поступове формування інституційно–організаційного виміру громадянського суспільства спонукало по–новому поглянути на соціальне піклування – в ньому побачили джерело розвитку громадянської ініціативи на рівні повсякденних структур буття українського соціуму. Незалежний український соціум, який повинен був трансформуватися в громадянське суспільство, мав певні особливості, що вплинули на цей процес. Серед них: плюралістичність без цілісності; диференціація окремих «сфер» (економіка, політика та ін.) у вигляді окремих інститутів і форм діяльності, які не утворювали структурні одиниці цілісності; рівнозначність окремих соціальних одиниць, серед яких жодна – у тому числі індивід – не може розглядатися як базова; залежність від світової цілісності, що відтворюється у відсутності самодостатності і саморозвитку. Українське суспільство представляло собою якусь соціальну масу, в якій окремі види або сфери відносин і діяльності не артикульовані і тому не автономні. При такій взаємодії цілого і частини не має місця для суспільних інтересів, а є лише місце для спільних інтересів окремих складових. На цьому етапі соціальне піклування враховувало особливості нашого суспільства: через рішення спільних проблем на рівні повсякденності (виховання та освіта дітей–інвалідів, допомога родинам нарко-

залежних, робота в громаді тощо) до усвідомлення суспільних (програми сприяння розвитку здорового способу життя в Україні, родинних дитячих будинків, захисту від свавілля в родині та ін.). В мозаїчній спільноті, де кожна частина самодостатня, держава реалізує в першу чергу свої власні – часткові та приватні інтереси. Суспільні функції, які вона тут вимушена виконувати, виглядають формальними (або «зовнішніми») по відношенню до спільноти та іншим її частинам, тому соціальне піклування у цей час взяло на себе «формальні» функції державних інституцій, спонукуючи до активізації самих громадян в рішенні власних проблем повсякденного суспільного життя. Ознаки властиві цьому процесу: по–перше, зародження елементів, компонентів та основ громадянського суспільства в українському суспільстві відбувається більш менш синхронно з західним суспільством і співпадає по часу з закріпленням цього типу соціальності на його батьківщині. По–друге, нова соціальна організація в українському суспільстві спочатку формувалася природно–історично, потім її витоки були знищені і повторна її асиміляція приноситься зовні. По–третє, становлення суб'єктів та інститутів цього типу соціальної організації відбувається нерівномірно. Формування його підґрунтя (ринку) та умов (система представницької демократії) не корелюється жорстко з суспільство представляло собою якусь соціальну масу, в якій були види або сфери відносин і діяльності не артикульовані і тому не автономні. По–четверте, громадянське суспільство, яке формується таким чином є внутрішньо суперечливим. По–п'яте, асиметрія взаємозв'язку «держава – громадянське суспільство»: становлення першого випереджає становлення другого. В основі цієї трансформації лежить формування вже не тільки спільних а й суспільних інтересів, цінностей, потреб. Реалізувати ці інтереси і задачі, а значить, і визначені ними суспільні функції в межах мозаїчної спільноти в принципі не під силу жодному соціальному утворенню, жодному інституту, через його «частковість», враховуючи саму державу.

Неабияку роль у процесі формування громадянського суспільства відіграє процес розвитку політичної системи репрезентованої різними партіями. Вона забезпечує інтеграцію різних верств «поляризованого» громадянського суспільства. Ця функція реалізується начебто у двох площинах – по «вертикалі» і по «горизонталі». Про українські політичні партії ми можемо зустріти велику кількість різноманітної інформації від позитивної до негативної. Процес формування партійної системи відбувається не стільки шляхом створення розгорнутих структур, які організовують політичну мобілізацію, скільки шляхом створення слабо оформлених ідейно–політичних течій, що орієнтуються на символічні політичні фігури або організації. Підґрунтям утворення цих політичних течій виступають укорінені в історії країни соціальні і соціально–психологічні розломи (кліважі), які відбуваються в перехрещених площинах, що не співпадають [7, с.78]. Сукупність кліважів утворює систему координат, в якій визначаються ті чи інші партії чи блоки, що утворюють «політичні течії». Оскільки на сьогоднішній день не існує нічого, що могло би замінити партії як орган політичного синтезу і транслявання укрупнених соціальних інтересів на державний рівень то, якщо партії діють відповідно до законів відкритого, публічного політичного життя, їх діяльність можна розглядати як свідому силу політичної соціалізації. Мобілізаційний потенціал партій значно збільшується при наявності адекватних організаційних умов при безперервності політичного процесу та згоді основних груп еліти стосовно фундаментальної цінності системи політичного представництва.

Місце партійної системи в політичному механізмі України багато в чому визначено характером перетворень, що відбулися в нашому суспільстві, взаємовідносинами «старо–нової» керівної еліти з масовими верствами та групами суспільства. Усвідомлення своїх інтересів в елітарних групах значно більше, ніж у масових верствах населення. Усе це зробило центром тяжіння в політиці не партійну сферу, яка передбачає відкритість каналів зв'язку та упорядкованість відносин між елітою та масовими верствами, а сферу переважно олігархічно і корпоративно оформлених груп інтересів. Еліта головну вагу приділяла корпоративній організації та лобюванню (забезпечення, а на неформальній основі рішення проблем корпорацій–гігантів), а не партійному будівництву. Саме цим пояснюється ідеологічна слабкість і персоніфікованість наших партій. Великі партії та блоки мають досить чітку соціально–демографічну та соціально–культурну визначеність і спираються на «свої» групи електорату. Показником сформованості,

стійкості партійної системи є постійність партійного складу парламенту, а він залишається незмінним після виборів.

В основі розмежування на «політичні сім'ї» в нашій країні, як і скрізь у світі, лежать вкорінені в історії країни соціальні та соціально–психологічні розломи, які проходять по осям, що перехрещуються, але не співпадають. Логіка політичного розвитку приводить українську еліту до необхідності прийняття ними коаліційної моделі політичного представництва, яка вимагає від них дотримання певної політичної культури. Перешкодою для консолідації українських еліт виступає розмежування поміж ними за характером політичної культури. Однак не будемо забувати, що функціонування політичних партій України відбувається в мозаїчному суспільстві для якого властиві такі постійні структурні параметри: правова держава, яка функціонує в умовах дуалістичної системи господарювання, яка ще відтворює традиційні устої та їх соціальних носіїв з традиційними типами свідомості і культури; неможливість в історично ущільненій час модернізувати соціально–економічні та політичні структури, які ще й вимушено зтягнені у світові процеси (глобалізація); нездатність публічної політики спонтанно змінити та осучаснити інтелектуальні та освітні фактори суспільного життя; збереження розгармонізованості соціально–економічного, духовно–інтелектуального та політичного розвитку громадянського суспільства України.

Найбільш поширеною формою структурування громадянського суспільства виступають недержавні організації. У структурі самого громадянського суспільства недержавним організаціям відводиться чітко регламентоване місце: вони розглядаються як інститути, сфера та напрям діяльності яких обмежений соціальними параметрами. Можна говорити про декілька типів недержавних організацій. Перший – благочинні недержавні організації, мета яких рішення проблем, пов'язаних з покращенням соціально–побутових умов життя. Другий – благочинні організації для підтримки і сприяння місцевих ініціатив у сфері розвитку з переважною основою на власні сили. Третій тип недержавних організацій виступає за проведення реформ в політичній та соціально–економічній сферах. Четвертий – акумулюючи накопичений їх попередниками досвід і зберігаючи основні напрями своєї діяльності, стоїть на позиції альтернативного підходу до процесу розвитку. Недержавні організації усіх типів співіснують і нерідко активно взаємодіють, але не виключена можливість протиріч поміж ними, особливо поміж організаціями, які діють в рамках офіційної стратегії і тими, які виражають альтернативну точку зору. Недержавні організації виконують роль допоміжного соціального інституту. Саме в цьому головне призначення недержавних організацій. Але не менш важливим є інше: вони здійснюють психологічно мобілізуючий вплив на населення, надають його соціальній активності, яка спонтанно прокинулася, конструктивний, творчий характер; допомагають повірити у власні сили, усвідомити і реалізувати принципи активного громадянства.

Аналіз інституційно–організаційного виміру громадянського суспільства в Україні свідчить, що соціальне піклування сприяє розвитку громадянського суспільства, а саме: не дивлячись на те, що сфера пріоритетних інтересів соціального піклування знаходиться в соціальній площині, відстоюючи загальнодемократичні ідеали розвитку і сприяючи розвитку громадського самоврядування, воно сприяє формуванню демократичного світогляду в суспільстві; у процесі взаємодії з іншими суб'єктами соціальної дії, створює основи для формування нової стратегії розвитку з пріоритетними установками на загальнолюдські цінності; якщо в західноєвропейських країнах багатоаспектність соціального піклування була результатом довгострокового еволюційного розвитку, то в Україні воно відродилося в історично стислий час і його діяльність створює умови для формування самоорганізованої колективності через постійний невідчужений зв'язок зі структурами повсякденного буття та його проблемами; соціальне піклування задовольняє об'єктивну потребу суспільства в самоорганізації (хоча б в інтересах забезпечення соціального захисту тих груп населення, адаптація яких до нового життя відбувається надзвичайно важко); соціальне піклування в Україні орієнтовано на рішення соціальних проблем соціальної сфери, його аполітичність формує довірливе ставлення до нього зі сторони пересічних громадян і створює підвалини для здолання соціального песимізму та соціальної пасивності.

Усе це пояснюється тим, що соціальне піклування формує в суспільстві умови для розвитку і реалізації його самодіяльного потенціалу як в матеріальній так і духовній

сфері, долаючи усталений стереотип патерналізму. Своєю діяльністю воно укріплює інституційно-організаційний вимір громадянського суспільства, підживлюючи його трансформацією власних структур в інститути громадянського суспільства, виявляючи в самому суспільстві і виховуючи формальних і неформальних лідерів, які здатні активізувати роботу, навіть за умови, що вона не забезпечує ні комерційного, ні політичного зиску. Механізм взаємодії громадянського суспільства та соціального піклування визначається двоюко: з одного боку – це вплив громадянського суспільства на стан та еволюцію системи соціального піклування, а з іншого – вплив соціального піклування на функціонування та трансформацію громадянського суспільства.

Список використаних джерел

1. Блэк Э. Вопросы стоимости: овладевайте новейшими приемами управления, инвестирования и регулирования, основанными на стоимости компании / Э.Блек; [Текст]. – М.: Олимп-бизнес, 2009. – 400 с. – ISBN 978-9693-0079-8.
2. Бондаренко Н. Особенности адаптации бедных и состоятельных семей / Н.Бондаренко // Вестник общественного мнения. – 2006. – №1 (81). – С. 50–57.
3. Варданыц Г.К. К вопросу о социальной формуле правового регулирования / Г.К. Варданыц // Вестник Московского университета. Серия 18. Социология и политология. – 2007. – №1. – С.51–66.
4. Вербовий М.В. Громадянське суспільство: соціальний феномен чи самоврядна спільнота; [Електрон. ресурс] / М.Вербовий, Р.Жангжога. – Режим доступу: http://www.niisp.gov.ua/vydanna/rapogama/issue.php?s=tetz0&issue=2004_3.
5. Гергилов Р.Е. Право как социальный контроль: Концепция Георга Гурвича / Р.Е. Гергилов // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2005. – №3. – С. 71–78.
6. Горпинич О.В. Соціальна робота як фактор формування громадянського суспільства: автореф. дис. ... канд. філос. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та історія філософії» / Горпинич Ольга Валеріївна; Київ. ін-т вищ. освіти АПН України. – К., 2005. – 18 с., вкл. обкл. – Бібліогр.: с.18.
7. Гражданское общество. Мировой опыт и проблемы России [Текст] / Под ред. Хороса В. Г. – М.: Эдиториал УРСС, 1998. – 312 с. – ISBN 5-901006-18-6.
8. Дарендорф Р. После 1989 / Р.Дарендорф. – М.: Директмедиа Паблицинг, 2007. – 629 с. – ISBN 978-5-94865-947-3.
9. Карась А.Ф. Філософія громадянського суспільства в класичних і некласичних інтерпретаціях / А.Ф. Карась [Текст]. – К.–Львів: Вид-ний центр ЛНУ І. Франка, 2003. – 520 с. – ISBN 966-613-175-7.
10. Перегудов С.П. Гражданское общество как субъект публичной политики / С.П. Перегудов // Полис. – 2006. – №2. – С. 139–150.
11. Селигмен А. Проблема доверия / А.Селигмен; [Текст]: перевод с англ. И.И. Мюрберг, Л.В. Соболевой. – М.: Идея-Пресс, 2002. – 256 с.

Буяшенко В.В. Гражданское общество и социальная забота

Осуществлена попытка исследования специфики взаимодействия «социальная забота – гражданское общество». Социальная забота анализируется в контексте развития гражданского общества. Гражданское общество определяется как основа развития социальной заботы, а социальная забота рассматривается как партнер гражданского общества.

Ключевые слова: гражданское общество, социальная забота.

Buyashenko, V.V. Civil society and social care

Made an attempt to study the specific interaction of «social concern – the civil society». Social care is analyzed in the context of the development of civil society. Civil society is defined as the basis for the development of social care and social care is seen as a partner of civil society.

Key words: civil society, social care.

Проблеми взаємодії соціальної етики та соціології моралі

Аналізується характер взаємодії соціальної етики та соціології моралі як дослідницьких напрямів, що виникли на стику етики і соціології. Показано, що аналіз особливостей функціонування моральних засад суспільного буття, здійснюваний соціальною етикою і соціологією моралі, має евристичний потенціал для розвитку обох напрямів.

Ключові слова: соціальна етика, соціологія моралі, моральні засади суспільного буття, гуманність, справедливість.

В етиці в останні два-три десятиліття ХХ ст. і до сьогодні фіксується збільшення інтересу до вивчення процесів розвитку прикладної етики. Остання, долаючи здавна критикований в класичній етиці розрив між теорією і практикою, постала як альтернативна модель практичного вирішення гострих, часто колізійних питань, що стосуються різноманітних сфер життєдіяльності людини і суспільства.

Науковим завданням прикладної етики, зазначає Т.Г. Аболіна, стає потреба «інтелектуально осмислювати соціальну реальність, в якій перестали доминувати традиційні механізми трансляції моральнісної культури, навіть стосовно питань «природної моральності», того рівня завдань, які посилено і необхідно доводити до звички, автоматизму, навику» [1, с.9]. Такої практичної дієвості і намагаються досягати в межах біоетики, медичної, екологічної, політичної, соціальної етики.

Наростання значимості осмислення практичної дії на основі теоретичного соціального знання, яке виходить саме з життєвої практики і соціального досвіду функціонування людської культури в гуманітарних науках другої половини ХХ ст. фіксується як прикметна риса цього періоду. Наприклад, Л.В. Коновалова зауважує, що «прикладна етика кінця двадцятого століття втілила в себе всі ідеї зв'язку теорії з практикою, етики – з життям, які коли-небудь висловлювалися її кращими представниками, вона блискуче підтвердила нескінченну актуальність етики в житті людини і суспільства, втілила в собі найсмівливіші задуми про необхідність відродження, посилення і плідного розвитку етики на благо людства» [2, с.41].

На фоні цих процесів достатньо помітні наростання актуальності та розвитку соціальної етики як окремого дослідницького напрямку в етичній сфері другої половини ХХ ст. Незавершений характер становлення останньої, складна природа моралі як соціального феномена, своєрідний контекст розвитку західноєвропейської культури кінця ХІХ ст., всього ХХ ст. та сучасних тенденцій глобалізації, його наукові і соціально-філософські інтерпретації і ін. обумовлюють проблемний характер розуміння як самого концепту «соціальна етика»¹, так і історичної генези, сучасного функціонування та змістовного наповнення цього напрямку.

Достатньо цікавим і малодослідженим у цьому комплексі є питання взаємодії соціальної етики з іншими суспільними науками, наприклад, із соціологією, зокрема, з близьким до соціальної етики напрямом – соціологією моралі.

У даному випадку варті уваги приклади формування спільних дослідницьких сфер етики і соціології ХХ ст., на основі взаємодії яких пізніше виникають соціальна етика та соціологія моралі, що постають результатами етичного і соціологічного аналізу спільного для обох об'єкта – моральних характеристик соціуму.

Тому мета даного дослідження полягає в проясненні характеру взаємодії соціальної етики та соціології моралі як дослідницьких напрямів, що виникли на стику

¹ У даному випадку автор, слідом за російським дослідником А.В. Прокоф'євим, приймає розуміння терміну «соціальна етика» як «особливої дослідницької сфери, яка орієнтована на вивчення нормативних засад суспільно-політичної практики, а прикметник «соціально-етичний» буде застосовуватися як по відношенню до теорії, так і по відношенню до досліджуваних нею явищ» [3, с.136].